

*Когда наука достигает какой-либо вершины,
с нее открывается обширная перспектива
дальнейшего пути.*

С. И. Вавилов

Механізм регулювання економіки

УДК 316.334.2

Доронін А. В.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

In the article the achievements of economical theory (institutionalism) and sociology in the research of economical agents' behaviour, the possibilities of development the theoretical bases of the new scientific approach (economical sociology) are generalised. That provide the development of industrial organisations behaviour management methodology.

Середовище життєдіяльності людини — це цілісність, яку повністю збагнути важко. І все ж для узгодження своєї поведінки в стосунках із навколишнім світом вона намагається пізнати закономірності явищ, процесів, які існують в ньому, для того, щоб своїми діями, своєю поведінкою не зруйнувати зв'язків з ним. Без зв'язків людина не може існувати: тільки обмінні процеси з навколишнім середовищем зберігають і людину, і середовище. І це перш за все стосується економічної сфери її життя.

Оскільки поведінка господарюючих суб'єктів перетворюється на критичний фактор забезпечення надійності й ефективності економічної сфери суспільства, вона стала предметом дослідження багатьох наук різного рівня узагальнення [1 – 4]. На найвищому рівні серед них чільне місце займають економічна теорія й соціологія, які не є цілісними науковими дисциплінами: в процесі еволюції в них виокремилися спеціалізовані наукові напрями. Диференціація наук обумовлена ускладненням взаємодії людини з навколишнім економічним світом. Перевагою спеціалізованих напрямів є те, що вони, заглиблюючись у власний відокремлений предмет, визначили гармонійну систему категорій і понять, необхідних для його характеристики, принципи, гіпотези, закони і закономірності, володіння якими надавало можливість найбільш ефективним способом отримувати користь від взаємодії із зазначеним предметом. Однак спеціалізація наукових напрямів, з одного боку, створює можливості вивчити детальніше предметну сферу, з іншого — порушує цілісне сприйняття світу. Через це з часом визначені закономірності та особливості пред-

метної сфери втрачають свою об'єктивність і конструктивність, і виникає проблема синтезу знань. Окремі методичні й методологічні проблеми такого синтезу розглядалися багатьма вченими [3; 5], але щодо поведінки суб'єктів господарювання вони не набули розвитку. Сьогодні нагальною необхідністю стає синтез наукових надбань і формування нового міждисциплінарного напрямку — економічної соціології.

Саме вона може стати теоретичною основою розбудови методології управління поведінкою виробничих організацій. Однак дана наука тільки народжується, тому багато невизначеностей як у ній самій, так і у можливостях використання її надбань на рівні ближчого до практичного використання наукового напрямку — управління поведінкою суб'єктів господарювання.

Тому метою даної статті обрано визначення необхідності й особливостей використання міждисциплінарного підходу для формування теоретичних основ управління поведінкою виробничих організацій.

Для досягнення мети поставлені завдання аналізу та узагальнення ідей і рекомендацій економічної теорії та соціології, пов'язані з поведінкою економічних агентів, визначенням можливостей подальшого їх об'єднання та узгодження для обґрунтування методологічних засад дослідження поведінки виробничих організацій.

Як уже було зазначено, розв'язання протиріччя між спеціалізованими науковими напрямками, які вивчають поведінку людей і їх об'єднань в економічній сфері, можливе через їх синтез. Взаємовідносини та процеси взаємопроникнення ідей економічної теорії та соціології досліджувалися різними вченими. В табл. 1 подано фрагмент такого узагальнення, яке здійснив В. Радаєв — провідний російський фахівець з економічної соціології [6, с. 62].

Наведені в табл. 1 дані свідчать про активізацію втручання то однієї, то другої дисципліни у сферу компетенції іншої. Зазначені тенденції свідчать, що підйшов час розв'язання протиріччя між спеціалізованими суміжними науковими напрямками, яке можливе лише через об'єднання їх досягнень на рівноправній основі. Це вимагає подальшого узагальнення та уточнення можливостей міждисциплінарного дослідження поведінки суб'єктів господарювання.

Зазначений шлях конструктивний, але дуже складний. Частіше за все при поєднанні знань і технологій різних наук одна з них обирає себе у якості головної, сприймаючи іншу як інструмент, що посилює її результативність. Органічний же синтез наук можливий лише за умови, коли формується єдина предметна сфера,

з'ясовується її нова ускладнена природа, формується власна нова система понять, категорій, гіпотез, закономірностей. Об'єднання інструментів і засобів пізнання двох наук для формування методології дослідження поведінки економічних агентів також є надзвичайно складним процесом. Для розв'язання зазначених протиріч об'єктивно необхідним стає звернення до філософії, гносеології, в яких формулюються правила пізнання світу. "В складні періоди людської історії, як правило в період руйнування звичних форм існування, вся філософська думка спрямована на створення систем і правил поведінки людини", — пишуть автори одного із сучасних підручників з філософії [3, с.160].

Таблиця 1

Історичні етапи і зміст взаємодії економічної теорії і соціології

Етап уособленого розвитку (30-ті роки – початок 60-х років XX ст.)	
Кейнсіанство, ліберальний еволюціонізм, біхевіоризм, інституціоналізм)	Соціальна антропологія, функціоналізм, індустріальна соціологія, теорія обміну та ін.
Економічний імперіалізм (кінець 60-х – початок 90-х років XX ст.)	
Теорія раціонального вибору, нова інституціональна теорія	Соціологія раціонального вибору, індустріальна соціологія, економічна соціологія, соціоекономіка
Соціологічний імперіалізм (початок 90-х років до сьогодні)	
Розвиток спеціалізації економічних теорій (математичний, політичний напрям)	Соціологія ринку, соціологія економічних інститутів та ін.

Вказане вище повністю можна віднести до такого наукового напрямку, як економічна соціологія. Даний спеціалізований напрям вимагає трансформації існуючих знань як із сфери економіки, так і з сфери соціології, розроблення власних загальних і спеціальних технологій наукового пізнання. Не можна сказати, що проблема поєднання двох наукових напрямів стала актуальною недавно і тому недостатньо досліджена. Як економічна теорія йшла від головного свого предмету — багатства до поведінки економічних агентів, які створюють і споживають його, — так і соціологи, вивчаючи світ людей і їх поведінку, визнали зростання актуальності вивчення цієї поведінки саме в економічній сфері. Однак, як вже зазначалося, міждисциплінарний напрям — економічна соціологія, призначенням якого є органічний синтез економічної теорії та соціології, ще й досі не сформувалася як закінчена теорія й практична методологія.

Перш ніж робити критичний аналіз надбань економічної соціології, на погляд автора, доцільно здійснити порівняння та узагальнення підходів економічної теорії (конкретніше такого її напрямку, як інституціоналізм) і соціології до вивчення поведінки людей і організацій в економічній сфері. Ця процедура досить складна, оскільки якісне її виконання можливе за умови глибоких знань обох наукових напрямів. Такі знання в умовах їх диференціації отримати нелегко, тим більше, що накопичення спеціалізованих знань прискорюється за темпами. Тому з певним рівнем наближеності у порівнянні на-

дбань двох наук можна використовувати деякий перелік постулатів, які очевидно стосуються поведінки економічних агентів.

Хоча такі дослідження й ризиковані, все ж таки є сенс їх провадити, щоб через критику і дискусії наблизитись до істини. Деякі ідеї досліджень економістами складної соціально-економічної природи поведінки економічних агентів наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Конструктивні ідеї економічної теорії в дослідженні поведінки суб'єктів господарювання*

Автори	Ідеї та принципи
Веблен Т.	Визнання існування явища групової психології. Колективізм соціальної групи формує стиль економічної і соціальної поведінки, обмежує її. Зміна суб'єктів економічної влади (підприємця, фінансиста) та характерних підстав їх поведінки впливають на розвиток економіки
Коммонс Д.	У колективних організаціях під впливом колективних дій формується спільний інтерес
Кларк Д.	На соціальні процеси й трансформацію економічних відносин суттєво впливає технічний прогрес
Ростоу У.	Суспільний розвиток — це процес безперервного технологічного вдосконалення факторів виробництва, яке зумовлює економічне зростання та підвищення якості життя населення
Гелбрейт Д.	Технічний прогрес породжує "зрілу корпорацію", економічний розвиток якої забезпечується постійними капіталовкладеннями у нову техніку. При цьому влада переходить до вчених, інженерів, спеціалістів з маркетингу, юристів тощо. В цих умовах прибутковість перестає бути єдиною метою корпорації
Берлі А., Мінз Г.	Сучасною формою розвитку інституту власності є демократизація капіталу. Наслідком її є об'єктивне посилення економічної влади менеджерів
Друкер П.	Знання перетворюються в дефіцитний ресурс економіки, а людський капітал у визначальний чинник отримання гарантовано високих прибутків фірми. Перехід суспільства до вищих форм розвитку обумовлює виділення менеджменту як спеціалізованої сукупності форм і засобів організації управління персоналом
Белл Д.	Традиційні форми відносин власності втрачають актуальність у зв'язку з розвитком індустрії інформації
Коуз Р.	Трансакційні витрати та права власності взаємопов'язані. Розмір і структура фірми об'єктивно обумовлені видатками на укладання угод. Рівень трансакційних витрат залежить від розвитку інституціональної структури економічної системи
Хайек Ф.	Метою груп організованих інтересів є обмеження конкуренції на їх користь. Для економічного розвитку доцільно підтримувати оптимальне співвідношення конкуренції та співробітництва

* Узагальнено за допомогою джерела [7].

Узагальнення робіт навіть такого скороченого переліку авторів свідчить про наявність як подібності, так і протиріч у їх висновках, які виникають через складність та нечітку визначеність сутності й змісту предмету дослідження. Аналіз змісту й еволюції основних ідей інституціоналізму за даними табл. 2 показує, що економічна поведінка не може вивчатися виключно на рівні індивідуального явища, оскільки поведінка кожного суб'єкта без сприйняття її іншим втрачає сенс, тобто вона є соціаль-

ним явищем. Головною причиною ускладнення поведінки економічних агентів є інтенсивний розвиток виробничих відносин, що викликало збагачення за змістом об'єкта власності.

Ускладнення виробничих відносин пов'язане з розвитком науково-технічного прогресу та матеріалізації його надбань. Для впорядкування взаємодії та поведінки розгалуженої мережі економічних агентів, які починають суттєво впливати на цілісність економічної системи суспільства, об'єктивно необхідний розвиток суспільних інститутів, що створюють можливості й способи їх регламентації.

Ускладнення об'єктів і відносин власності сприяє перерозподілу та розпорощенню економічної влади між власниками, менеджерами, найманими працівниками. При цьому збагачується й ускладнюється механізм їх взаємного впливу на поведінку. Зміна пріоритетів ресурсного забезпечення економічного розвитку на користь людського фактора зумовлює зміну акцентів критеріїв оцінки його прогресивності. На рівні виробничих організацій прибуток перестає бути головним критерієм результативності й впорядкованості роботи. Додатково до нього актуальними стають соціальні вимірювачі. У вимірюванні результативності життєдіяльності на рівні особистості відбувається перехід від показників рівня життя до показників якості життя.

Слід зважати на той факт, що в постіндустріальному суспільстві процеси перетворення науки, знань у продуктивну силу, у головний чинник економічного прогресу, а також збагачення змісту капіталу через введення складової — людський капітал — стають головними гарантими надійності господарювання. Ускладнення економічних систем обумовлює зростання вартості внутрішньої та зовнішньої збалансованості, взаємодії з іншими економічними системами. До переліку стратегічних чинників економічного господарювання входять динаміка та ефективність перерозподілу прав власності. Інтенсивно економізується політика, товаром політичного ринку є розроблення інститутів на користь певних соціальних груп. Швидко зростає актуальність вирішення проблем узгодження індивідуальних, колективних та суспільних інтересів, співвідношення конкуренції та співробітництва.

Узагальнення ідей соціологів, що обрали предметом дослідження аспекти поведінки економічних агентів, наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Конструктивні ідеї соціології в дослідженні поведінки суб'єктів господарювання*

Автори	Ідеї та принципи
1	2
Вебер М.	Економічна дія — це цивілізований (мирний) спосіб контролю над ресурсами з боку суб'єкта, який, здійснюючи його, суб'єктивно і свідомо орієнтується на вигоду
Парето В.	Соціальна дія (в тому числі й економічна) — це складний комплекс традиційних, інстинктивно-підсвідомих, стереотипних та інших елементів, в структурі яких раціональність не завжди є провідною. Процес вибору цілей і прийняття прикінцевого рішення знаходиться поза компетенцією економічної науки

1	2
Зиммель Г.	Об'єктивність людської взаємодії в монетарній економіці відображається в безпосередньо грошових економічних інтересах, які за певних умов можуть абсолютизуватися і призводити до антисоціальних дій
Кондратьєв Н.	В процесі задоволення людських потреб формується складна, багатовимірна, багатоваріантна система передумов і результатів поведінки людей, які не можна описати лінійними економічно максимізованими алгоритмами
Шумпетер Й.	Спеціалізація як форма розвитку соціальних наук вичерпалась. Розпорощення приватної власності сприяє появі нової стратифікації суб'єктів, що мають різний і не повний доступ до економічних ресурсів, серед яких — менеджери корпорацій, основні власники капіталу корпорацій, дрібні акціонери
Бродель Ф.	Кожна світо економічна система з'являється в процесі соціальної еволюції. Вона відтворюється в певному просторово-часовому контексті конкретною соціальною популяцією, яка впорядковується на основі домінуючих традиційних правил, поступово вдосконалюючи їх з урахуванням нових реалій
Парсонс Т.	Економічна поведінка — це результат системної детермінації. Причому рушієм економічної системи є собистість, тип і характер її активної поведінки, обумовлені соціально-культурним, інституціональним і соціальним контекстом
Коулмен Дж.	Економічно раціональні вчинки й поведінка притаманні не тільки індивідам, а й корпораціям. Індивіди можуть передавати контроль над своїми діями (ресурсами) іншим, вкладати свої ресурси в "соціальний капітал", якщо вбачають у цьому вигоду. Раціональність економічних і соціальних дій залежить від форм розподілу прав між людьми, а також різних соціальних інститутів, які об'єднують і координують їх дії
Акерлоф Дж.	В економічну теорію доцільно імпортувати психологічний соціологічний та антропологічний аналізи (теорія ПСА-економіки). Переносити ж методи економічного аналізу на сферу соціальних явищ, які обумовлюють економічні процеси та явища і є їх соціальною "субстанцією", неправомірно
Уайт Х. Грановеттер М.	Економічна поведінка реалізується в системі дій і мотивів конкретних людей. Поведінка людей підтримується неекономічними компонентами: інституціональними, соціокультурними та ін.
Хофшted Г.	Рационалістична парадигма прийняття економічних рішень — це не універсальний метод аналізу ефективності поведінки в організаціях, а тільки його компонент, якість реалізації якого детермінована соціокультурними факторами. Поведінка організації залежить від цінностей культури, домінуючої в ній

*Узагальнено за допомогою джерела [8].

Як видно з даних табл. 3, багато з висновків соціологів повністю співпадають чи тісно узгоджуються з висновками економістів. Так, не суперечить висновкам економістів теза стосовно того, що поведінка суб'єкта господарювання зорієнтована на взаємну вигоду в стосунках з партнером, і саме така поведінка забезпечує ефективний розподіл рідкісних ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності людей. Розглядаючи економічну дію як різновид соціальної, соціологи також вважають, що вона регулюється не тільки критеріями економічної раціональності, аргументуючи цю тезу тим, що

вибір цілей діяльності та прийняття рішень не є суто економічними процесами. Суспільна система, на думку цих вчених, формує соціальні механізми регулювання економічної поведінки, які базуються на традиційних правилах і нових можливостях. Дана поведінка обумовлюється системою соціально-культурних, інституціональних компонент суспільної системи.

Систему цілей економічної поведінки оптимізують її соціальні орієнтири (обумовлені не тільки рідкістю економічних ресурсів, а й обмеженням інших благ, необхідних для відтворення людини) та способи їх досягнення.

Додатково до ідей економістів соціологи висловлюють свої слушні коментарі сприйняття економічних аспектів функціонування економічної системи. Так, на їх думку, по-перше, абсолютизація економічних інтересів у вартісному вимірюванні порушує ефективність дії грошового механізму регулювання економічної поведінки через її соціальність. По-друге, передумови і механізми регулювання економічної поведінки вимагають побудови складних нелінійних алгоритмів їх моделювання. По-третє, розроблення ефективного соціального механізму регулювання економічних процесів стримується невизначеністю логіки та методології синтезу соціальних наук.

Конструктивною думкою соціологів для економістів можна вважати їх переконання, що економічну поведінку доцільно досліджувати не тільки на рівні індивідів, а й на рівні організацій, в які індивіди входять, добровільно обмежуючи свою свободу та формуючи свій "соціальний капітал" для зменшення ризику власної діяльності та досягнення власних цілей. При цьому багато в чому поведінка організацій обумовлюється цінностями культури, що домінує в ній.

Економічна соціологія як синтез інституціонального напрямку економічної теорії та деяких напрямів соціології поступово розвивається як окрема наука. Наприклад, вийшла друком монографія В. Верховина, В. Зубкова [9], створено електронний журнал "Економічна соціологія", публікуються проблемні статті та збірники праць [10], захищаються дисертації [11]. Однак цей напрям потребує подальшого узагальнення й уточнення, створення теоретичних підстав розроблення методологічних засад наукового напрямку — управління поведінкою виробничих організацій, який повинен синтезувати ідеї економічної соціології та менеджменту. Економічну соціологію вже ввели до навчальних планів з підготовки економістів, друкуються підручники, але ідеологія нової науки чітко не визначена. Структури навчальних посібників і програм багато в чому не співпадають. Наприклад, В. Радаєв у курсі лекцій з економічної соціології центральною категорією обрав людину [6], в той час як колектив авторів навчального посібника під керівництвом В. Пилипенка, визначає її зміст через суспільні аспекти [12]. Це створює проблеми узгодження їх з програмами таких необхідних для формування сучасного світогляду економістів дисциплін, як організаційна поведінка, економічна психологія, соціальний менеджмент тощо.

Результат дослідження, проведеного в даній статті, полягає у розвитку основ міждисциплінарного підходу до формування теорії й методології управління поведінкою суб'єктів господарювання. В цілому за поданими в статті матеріалами можна зробити такі висновки. По-перше, орієнтація України на формування ефективної та водночас справедливої, соціально орієнтованої ринкової економіки вимагає розвитку економічної соціології як наукової основи її соціальної політики. По-друге, методоло-

гічною основою економічної соціології може стати синтез сучасних рекомендацій економічної теорії та соціології, які вже давно обрали предметом свого дослідження поведінку економічних агентів. По-третє, багатий матеріал наук доцільно синтезувати з орієнтацією на проблеми практики управління поведінкою суб'єктів господарювання. По-четверте, для розроблення методичних рекомендацій до управління поведінкою виробничих організацій слід спершу сформулювати основні складові методології його дослідження: гіпотези, понятійно-категоріальну систему з уточненням сутності й змісту кожного елементу, принципи дослідження такого складного за природою предмета, як поведінка суб'єктів господарювання.

Невідкладною проблемою в продовження цих досліджень є операціоналізація понять, яка необхідна для вимірювання, порівняння розвитку економічної поведінки виробничих організацій та управління нею.

Література: 1. Бункина М. К. Экономика и психология: на перекрестке наук / М. К. Бункина, В. А. Семенов. — М.: Изд. "Дело и сервис", 1998. — 400 с. 2. Джордж Дж. М. Организационное поведение. Основы управления: Учеб. пособие для вузов. Пер. с англ. / Дж. М. Джордж, Г. Р. Джоунс; [Под ред. проф. Е. А. Климова] — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 464 с. 3. Ермакова Е. Е. Философия: Учеб. для техн. вузов. — М.: Высшая школа, 2000. — 272 с. 4. Соколова Г. Н. Экономическая социология: Учеб. для вузов. — Мн.: Высшэйшая школа, 1998. — 354 с. 5. Рузавин Г. И. Методология научного исследования: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 316 с. 6. Радаев В. В. Экономическая социология. Курс лекций: Учеб. пособие. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 376 с. 7. Дмитриченко Л. И. История экономических учений: Учебное пособие. — Донецк: "КИТИС", ДонГУ, 1999. — 452 с. 8. Верховин В. И. Экономическая социология: Монография / В. И. Верховин, В. И. Зубков. — М.: Изд. РУДН, 2002. — 459 с. 9. Верховин В. И. В поисках предмета экономической социологии // СОЦИС. — 1998. — №1. — С. 3 — 14. 10. Экономическая социология: Новые подходы к институциональному и сетевому анализу. — М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2002. — 280 с. 11. Капленко Г. В. Формування економічної поведінки підприємств. Автореф. дис... канд. екон. наук. — Львів: ЛДФА, 2005. — 20 с. 12. Пилипенко В. Е. Экономическая социология: Учеб. пособие / В. Е. Пилипенко, Э. А. Гансова, В. С. Казаков; [Под ред. В. Е. Пилипенко]. — К.: МАУП, 2002. — 296 с. 13. Радаев В. В. Еще раз о предмете экономической социологии // СОЦИС. — 2002. — №7. — С. 45 — 55.

Стаття надійшла до редакції
21.03.2005 р.

УДК 658.152.012.12

**Малярець Л. М.
Колесніченко В. Ф.**

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА НАПРЯМКІВ ЇХ ЗМІНИ

The technique of management of investment attractiveness of subjects of economy were suggested. It allows to optimize the choice of the most attractive objects of investment and determine the ways of their further development.

© Малярець Л. М., Колесніченко В. Ф., 2005